

TUREK
PŘED BRANAMI!

JE LÍBO
KÁVIČKU?

JAK KDO

Milan Hrdlička

Vo vobecný češtině
a jiné příběhy

SEFT
HIT

KAROLINUM

NE
MÁS
>S
BÜ
RA?
?

Vo vobecný češtině

Milan Hrdlička

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Milan Hrdlička, 2015

ISBN 978-80-246-3242-1

ISBN 978-80-246-3249-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Martinovi, Lukášovi, Tomášovi
a jejich maminkám. A taky bratrovi.
A vůbec všem, na kom mi záleží.

Obsah

Úvodem	9
Droby	13
I. Je silný na puku	15
II. To je (mi) fuk	21
III. Přítelové	24
IV. Chodili jste někdy do tanečních?	27
V. Teta, kam jdete?	32
VI. Budeš už konečně ticho (tiše)?	35
VII. Hele ho	38
VIII. Bylo nás tam pět a půl	40
IX. Je t'áime	46
X. Pro mě za mě...	54
XI. Tak už koukejte psát!	59
XII. Za pro mě výhodnou cenu	63
XIII. Tehdy a tehdy	68
XIV. O přestávce	72
XV. Šedesát dva studentek	75
XVI. To je to pravé	79
XVII. Jedu na Antarktidu	83
XVIII. OK	87
XIX. No nekup to!	91
XX. Jedeme do Ukrajiny	96
XXI. Mezi náma dvěmi	99
XXII. Jak se počítá od jedné do tří?	103
XXIII. Čapkovi M/mloci	107
XXIV. Dobře ty	112
XXV. Je za pět minut tři čtvrtě na jedenáct	115

XXVI.	Auto (se) zastavilo	119
XXVII.	Jdu si číst	124
XXVIII.	<i>Někdo versus kdosi</i>	127
XXIX.	Bydlí naproti školy	130
XXX.	Stálo to Mailand	136
XXXI.	Odjeli na hory vs. do hor	141
XXXII.	Jak kdo	144
XXXIII.	O něčem / ničem takovém jsem neslyšel	148
XXXIV.	Palackého spisy	152
XXXV.	Pije jako Dán	155
XXXVI.	Čech – Nečech?	159
XXXVII.	Nemáš bůra?	163
XXXVIII.	Jaký je ten / to student?	167
XXXIX.	On a ten	169
XL.	Odkud je krůta?	172
XLI.	Bratras neviděl?	174
XLII.	Do Černé Hory versus na Černou horu	176
XLIII.	Ví houby	178
XLIV.	Mají trochu hlad	181
XLV.	Je libo kávičku?	184
Příběhy		189
	Příběh první – Kterého rodu je Taipei?	191
	Příběh druhý – Turek před branami!	198
	Příběh třetí – Horem pádem...	204
	Příběh čtvrtý – Vo vobecný češtině	213
	Příběh pátý – Čeština jako jazyk kolonizační a přistěhovalecký	222
	Místo epilogu	249
	Summary	250
	Publikační činnost za léta 1986–2015	251

Úvodem

*Já vyškrábu se
na nejvyšší skálu,
bych shora mohl spatřit
tento svět.
Snad sletím dolů
a přerazím si hřbet –
Co na tom?
Tak poležím si ve špitálu!
Chci chudás být,
i mít moc králů.
Chci všechno poznat,
všechno uvidět.*

...
(1975)

Tyhle veršíky jsem napsal, když mi bylo patnáct. Poté co jsem je nedávno šťastnou náhodou po dlouhých desetiletích objevil, mě napadlo, že tehdy vlastně do značné míry předznamenal celá ta moje další jazykové a profesní směřování a počínání.

Zvídavost.

A k tomu okouzlení jazykem. Jeho krásou, duchem, vším tím nevyčerpatelným bohatstvím, které se v něm skrývá. Čím více o jazyce víte, tím více před vámi vyvstává otázek, pochybností, výzev, tajemství.

Onehdy jsem v jednom televizním pořadu zaslechl podivuhodné přirovnání: ve vesmíru je údajně tolik hvězd a galaxií, kolik se napočítá zrněk v metrové vrstvě písku na ploše rovnající se rozloze celé Francie.

Impozantní!

Netuším, co je na tom pravdy. Můžu však s určitostí prohlásit, že nejméně stejná řůra zajímavostí spočívá v každém z těch nespočetných jazyků, co jich na naší planetě je.

V průběhu let jsem se pokoušel přijít některým z těch záhad na kloub. Hodlal jsem alespoň malou část jazykových kuriozit a pozoruhodností blíže prozkoumat a popsat. Takto, spontánně a neplánovaně, vznikala postupně všechna ta drobná pojednání o naší mateřštině. A tak tomu bude, jak pevně věřím, i nadále. Dokud se duše má neodebere do věčných lovišť.

Je dobré se čas od času na chvíli zastavit a ohlédnout se zpět...

Činím tak právě nyní. Mám už za sebou pro mě stěží uvěřitelných padesát osm semestrů působení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. A souběžně šestnáct na Fakultě pedagogické Západočeské univerzity. Blížím se zvolna ke konci své odborné kariéry. Čas nezastavíš... Začínám pomalu bilancovat, i když jsem dalek toho, abych pokládal svoji práci za dokončenou.

Pěkná hromádka jazykových sloupků teď leží přede mnou. Probírám se jimi a vzpomínám. Každý se váže k nějakému údobí mého života. Jakým způsobem s nimi naložit? Jak je utřídit?

Vyřešil jsem to následovně: celou tu pestrou směsici textů jsem očísloval, tak jak se mi jednotlivé příspěvky dostávaly do rukou. A pak jsem se obrátil na Tomáše, nejmladšího syna, aby z nich podle libosti sestavil číselnou řadu. Přikývl. Sami teď máte možnost přesvědčit se, jak ten dvanáctiletý jinoch rozhodl...

Droby, jazykové sloupky, jsou v podstatě doplněním a rozšířením Bohemistických miniatur, které se v pražském Nakladatelství Karolinum (2013) setkaly s velmi pozitivní odezvou a které se v nové podobě rozrostly o dvanáct příspěvků.

Příběhy jsou pojednání poněkud rozsáhlejší, věnovaná vybraným bázevým otázkám současného českého jazyka.

Snažím se podat vše přístupnou formou, srozumitelně, záživně, neakademicky. Místy polemizuji s některými kolegy, kterých si nesmírně vážím. Napadám jejich názor, nikoli je samé. To v žádném případě. Doufám tedy, že nikdo nebude *dělat z komára velblouda*, anebo, chcete-li, *robit z komára somára* (slovenština) ani *dělat z mouchy slona* (ruština aj.) a už vůbec ne *dělat z vidličky vidle* (polština), či dokonce *z krtince horu* (angličtina).

Na závěr, jako součást svého ohlédnutí, připojuju přehled publikačních aktivit za léta 1986 až 2015.

Chtěl bych při této příležitosti upřímně poděkovat oběma recenzentkám, doc. PhDr. Ivaně Bozděchové, CSc. a Mgr. Svatavě Škodové, Ph.D., za pečlivé přečtení rukopisu a za jejich cenné rady a podnětné připomínky.

Přeju vám, vážený čtenáři, pěkné počtení. A popřemýšlení o jazyce.
Srdečně a s úctou

Praha srpen 2015
Milan Hrdlička

Drobty

I. Je silný na puku

Beznadějně vyprodaná aréna burácí. Domácí mužstvo hrající v oslabení urputně brání těsné vedení. Do konce rozhodujícího zápasu zbývají necelé dvě minuty.

Vysněný titul je po dlouhých desetiletích na dosah!

Vteřiny se ale v soupeřově silícím sevření neskutečně vlečou... Ještě 01:52... Celá věčnost!!! Tisíce párů očí, včetně mých, posunují vteřinovou ručičku kupředu.

Teď si tak nechat změřit tlak!

Kapitán domácích svádí v rohu kluziště nerovný souboj proti dvěma zle dotírajícím útočníkům. S vypětím posledních sil stále drží kotouč na holi. A posléze se mu ho za ohlušujícího skandování svého jména daří vyhodit až do obranné třetiny hostů!

Skvělé! Nenechal se odstavit a vybojoval pro tým další drahocenné sekundy... Opět – a pokolikáté už? – potvrdil své nesporné kvality. Je totiž silný na puku!

Toužebně očekávané vítězství se blíží...

Řečové uplatnění českých předložek¹, a bezpochyby nejen jich, ale i jejich pandánů² a ekvivalentů v jiných jazycích, přesvědčivým způsobem

1 Mluvnice češtiny 2 (1986) vymezuje funkci prepozic jako zprostředkovatele vztahu dominujícího slovesného (popř. jmenného) významu s dominovaným významem jmenným – české prepozice tak v jistém smyslu plní roli *meziložek*. Nikoli však nutně vždy – vezměme jen v úvahu, že předložka může stát na začátku věty, ba i celého textu. Faktorů (spolu)vytvářejících význam předložky je několik, velmi často rozhoduje lexikální význam podřazeného slova, srov. *přijet na kopec* (místní význam), *na týden* (časový význam), *na prázdniny* (účelový význam), *na kole* (význam prostředku) apod., viz i J. Oravec (1968).

2 V některých jazycích, např. ve finštině, se setkáváme se záložkami (nebo příložkami?, viz analogické pojmenování *předpony* a *přípony*) – finsky se neřekne *Jde do školy*, nýbrž *Jde školy do*.

dokládá mnohé zajímavé skutečnosti a pozoruhodné procesy, které lidskou komunikaci provázejí. Některé z nich si stručně připomeneme.

Už samotný vznik tohoto neohebného slovního druhu,³ vysoká četnost jeho výskytu v textu (ve výpovědi je předložkou zhruba každé desáté české slovo), neustálý nárůst počtu prepozic⁴ i jejich významové rozrůznění (dnes se rozlišuje na dvacet sémantických celků – předložková spojení s významem místním, časovým, příčinným, účelovým, způsobovým, zřetelovým, podmínkovým atd., viz L. Kroupová, 1985) výmluvným způsobem svědčí o snaze mluvčích zpřesnit povahu sdělení, zachytit pro adresáta přístupněji propoziční obsah výpovědi, explicitněji vyjádřit příslušné vztahy a významy.

Stále hojnější, běžnější⁵ a jaksi samozřejmější souvýskyt prepozic nejen v komunikaci mluvené, ale dokonce už i v komunikátech psaných (*Trenér naší reprezentace opět spoléhá na v zámoří působící hráče*) je kromě jiného jistě důsledkem úsilí o úspornost vyjádření, o jazykovou ekonomii, o kondenzaci sdělení.

Při užívání předložek zasluhuje rovněž zmínku působení úzu⁶ (*Jedeme na Kladno*, nikoliv *do Kladna*, a podobně *na Mělník*, *na Dobříš*, nikoliv *do Mělníka*, *do Dobříše*) i nezanedbatelná role jazykové politiky (*Jedeme do Ukrajiny*) a dalších relevantních trendů (viz M. Hrdlička, 2013).

Hovořím-li o výrazných aspektech užívání předložek z hlediska synchronního i z perspektivy historické, rozhodně nemůžu opomenout silnou tendenci vyskytující se v několika posledních desetiletích, a sice rozpínavý charakter předložky *na+Ak* (potažmo *na+L*). Projevuje se až nápadně často především v předložkových pádech s platností příslověč-

- 3 Původně, ve vzdáleném prajazyce, řídilo sloveso určitý výraz samo, bez předložky. Ty se začaly používat až mnohem později, a to kvůli přesnějšímu vyjadřování významových odstínů. Ještě ve staré češtině jsme svědky bezpředložkového lokálu, viz první dochovanou českou větu: *Pavel dal jest Ploskovicích zemu. Vlach dal jest Dolas zemu Bogu i svatému Štěpánu se dvěma dušníkoma, Bogučejú a Sedlatú*. Je ze zakládající listiny kapituly litoměřické (1057), resp. byla do ní vepsána tzv. primitivním pravopisem jako česká glosa na počátku 13. století.
- 4 Vedle devatenácti primárních předložek, jejichž počet ustrnul a dále se již nezvyšuje, v současné češtině zaznamenáváme přes pět set široce pojímaných předložek sekundárních, jejichž množství naopak konečně není, viz L. Kroupová, 1985, V. Vlková, 1988.
- 5 Dříve se v tomto smyslu užívalo patrně jen kolokviální *říkat si / koledovat si vo přes držku / hubu*, srov. také výraz *napřesrok*.
- 6 To se týká rovněž užívání českých předložek s názvy ostrovů, *Jedu na Island*, *na Filipíny*, *na Réunion*, *na Seychely* aj. (převažuje hledisko geografické, a tedy užití prepozice *na+Ak*), a ostrovních států, třeba *Jedu do Indonésie*, *do Japonska*, *do Thajska*, *do Grónska* (dominuje dimenze politická, a proto se uplatňuje prepozice *do+G*). Srov. i výmluvný rozdíl mezi spojeními *Jedu na Kubu* × *do Kubánské republiky* aj. Role úzu se projevuje také v ustálených spojeních jako *vyjít na ulici* (tedy z domu) × *vyjít do ulic* (manifestovat), *jít na pole* (pracovat) × *jít do pole* (bojovat) aj.

ného určení, ale také ve slovesné rekcii (*nevěřit na duchy, na strašidla, nikoliv v duchy, ve strašidla; blížit se na zastávku, nikoliv k zastávce; být dobrý na matematiku, na angličtinu vedle v matematice, v angličtině*).

Na výbojnou povahu předložky *na+Ak* už bylo zasvěceně upozorňováno v minulosti (připomínám v této souvislosti příspěvky Františka Daneše, 1964, Karla Máry, 1968, či Marie Čechové, 1981); její expanzivní tažení neztrácí nicméně na síle ani v naší době.⁷ Už dříve se poukazyvalo na skutečnost, že u objektů, u nichž nerozlišujeme jejich povrch a vnitřek⁸ (anebo kde dané rozlišení nepotřebujeme), nabývá převahu užívání předložky *na* na úkor některých původních předložek konkurenčních. Snad by bylo možné spatřovat v tomto směru jistou obdobu s mohutným unifikačním (a simplifikujícím) směřováním našeho soudobého formálního tvarosloví, srov. výskyt analogických pádových a osobních koncovek (-i, resp. -u): *lidi* versus *lidé*, *Američani* vs. *Američané*, *Švédí* vs. *Švédové*, *diplomati* vs. *diplomaté*, *bohemisti* vs. *bohemisté*; *nesu* – *píšu* (nikoliv už, resp. podstatně méně často *píši*) – *kupuju* (nikoliv, resp. výrazně méně frekventovaně *kupuji*).

Jistě mi dáte za pravdu, že je tomu již dávno, když se začalo říkat *Bydlí na koleji*; s výskytem předložky *v+L* jsem se v tomto spojení prakticky nesetkal. Poměrně nově se však následkem rozpínavosti zmiňované prepozice říká *Mám na vás dotaz* (nikoliv *k vám*), *Nemáme na to místo* (nikoliv *pro to*), *Klíč vám vydám jen na podpis* (nikoliv *proti podpisu*), *Je silný na míči* (nikoliv *při hře s míčem, v držení míče*) atd. Našinec běžně slyší spojění, v nichž někdo *jde na hotel, na ubytovnu, na pokoj, na sál, na střed, na bazén*; lidé mívají vzkaz *na recepci, na vrátnici, na pokladně*.

Vyskytnou se také případy, kdy může užívání předložky *na+Ak* působit na první pohled dojmem nelogičnosti. V jedné po celá desetiletí hojně užívané cvičebnici určené jinojazyčným mluvčím⁹ mají zahraniční bohemisté za úkol doplňovat v sérii cvičení vhodné prepozice (v dotyčném cvičení předložky *pro* a *za*) – mimo jiné i do věty *Dostal prášky (spaní)*, s. 57. Očekávané řešení je, jak jistě tušíte, *Dostal prášky pro spaní*. Je však třeba podotknout, že taková volba už delší čas vzbuzuje jisté rozpaky, neboť i zahraniční posluchači mají – jistě pod vlivem naznačené expanze předložky *na* – tendenci přednostně užívat právě tuto agresivní prepozici. Vesměs tedy uvádějí variantu *Dostal prášky na spaní*. Předložky

7 Můžeme však být svědky i určitých příkladů rezistence: moje sedmdesátiletá tchyně důsledně říká, že *Jede do chaty*, nikoliv moderně *na chatu*...

8 Mnohdy je ovšem ona distinkce dosti podstatná, srov. rozdíl typu *do auta* × *na auto*, *do skříně* × *na skříně*.

9 *Jde o Cvičení z české mluvnice pro cizince* A. Trnkové (2003).

na je v daném kontextu užito k vyjádření účelového významu „aby se něco stalo, aby dotyčný usnul“.

Jak ale potom vysvětlit výskyt téže prepozice třeba ve spojení *prášek na bolení hlavy*? Jedná se snad o stejný finální význam, čili „aby k něčemu došlo?“, „aby ho rozbolela hlava?“ To jistě nikoliv. V daném případě jsme svědky vyjádření s významem právě opačným, tedy „aby k něčemu nežádoucímu nedošlo“, „aby se něco nestalo“. Jak se dané spojení utvořilo? Jaká je jeho geneze?

Vysvětlení může být docela prosté. V podobných případech jsme totiž nezdávka svědky elipsy, tedy vynechání určitého lexému, zde konkrétně něčeho na způsob *zamezení, zabránění (bolení hlavy)*.¹⁰ Je to sice vyjádření názorné, explicitní, avšak, jak můžete posoudit sami, pro každodenní komunikaci neúnosně dlouhé. Proto se v komunikaci dává přednost onomu vyjádření stručnějšímu, byť zdánlivě nelogickému (viz Fr. Daneš, 1985 aj.).

Nezdá se, že by spanilé tažení prepozice *na* ztrácelo na razanci. Bude tedy jistě poutavé sledovat, jak se bude nadále vyvíjet a kde všude se zmiňovaná prepozice ještě prosadí. Já osobně jí předpovídám velkolepou budoucnost.

Odborná literatura

- Čechová, M.: K expanzi předložky *na* v současné jazykové praxi. *Naše řeč*, 64, 1981, s. 33–45.
- Daneš, Fr.: *Malý průvodce po dnešní češtině*. Praha: Orbis 1964.
- Daneš, Fr.: *Věta a text*. Praha: Academia 1985.
- Hrdlička, M.: Jedeme do Ukrajiny. *Bohemistyka*, 13, 2013, s. 71–72.
- Kroupová, L.: *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*. Praha: ÚJČ ČSAV 1985.
- Mára, M.: Změny v užívání předložek *v* a *na* v současné češtině ve srovnání s polštinou. In: *AUC, Slavica Pragensia X*. Praha: FF UK 1968, s. 131–136.
- Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia 1986.
- Oravec, J.: *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava: SPN 1968.
- Trnková, A.: *Cvičení z české mluvnice pro cizince*. Praha: ISV 2003.
- Vlková, V.: K některým aspektům užívání předložek. In: *Praktické kapitoly ze spisovné češtiny*. Praha: ÚJČ ČSAV 1988, s. 67–73.

Publikováno v časopise *Bohemistyka*, 15, 2015, s. 73–76.

10 Další verzi může být užiti prepozice *proti*: *prášek proti bolení hlavy*.

Je zajímavé, že se v odborné literatuře v souvislosti s expanzí předložky *na* zmiňuje i slovenština a polština. A je pozoruhodné, že se tento úkaz paradoxně netýká stejnou měrou všech útvarů českého národního jazyka! Přijmeme-li ovšem (na rozdíl od Karla Kučery) tezi o tom, že i americká čeština tvoří jeho součást.

Karel Kučera ve své monografii *Český jazyk v USA* (Praha: Karolinum 1989, s. 97) uvádí: ... *vlivem analogie došlo již k téměř úplné náhradě předložky na předložkami v (jde-li o vyjádření umístění) a do (jde-li o vyjádření směru) ve spojení se zeměpisnými jmény označujícími územní celky. Předložka na se v uvedeném významu zachovala v podstatě jen ve spojení se jmény ostrovů (.../vodjel spátka na filipínz /.../). Že spojení jako na Moravě, na Slovensku, na Plzeňsku apod. bylo na většinou zcela vytlačeno předložkou v a v odpovídajících spojeních akuzativních (na Moravu, na Slovensko...) ji nahrazuje předložka do s genitivem; srov. např. do Slovenska, do Slovákca, do Chodska /.../. Tuto změnu lze (.../ vyložit jako analogické vyrovnávání úzu předložek ve prospěch předložky jednoznačně dominantní, lze však předpokládat, že jistou úlohu tu měla i skutečnost, že v angličtině neexistuje rozdíl odpovídající rozdílu mezi českými předložkami v – na a do – na v případech jako v Čechách × na Moravě a do Čech × na Moravu.*

Z nepočtených prací o českých předložkách mohou upozornit na monografie R. Blatné *Víceslovné předložky v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006, a A. Klégra, M. Malé, P. Šaldové *Anglické ekvivalenty nejfrekventovanějších českých předložek*. Praha: Karolinum 2012.

Hovořit o českých předložkách by bylo možné donekonečna. A pořád by to mohlo být zajímavé a vzrušující. Mimořádně podnětné by bylo sledovat kupř. řečovou distribuci primární prepozice *na* (a pochopitelně i některých předložek dalších) z perspektivy diachronní (v krásné literatuře národního obrození, v beletrii druhé poloviny 19. století, v písemnictví první republiky a v dnešní době, nebo ve filmových scénářích z různých epoch apod.).

A ještě pár dovětků.

Ona nejstarší dochovaná česká věta (viz výše) má věru zdatného konkurenta. Traduje se totiž, potvrdí mi to i dlouholetý kolega Jiří Hasil, že profesor Jaroslav Porák, blahé paměti, uvádíval posluchačům bohemistiky jako skutečně nejstarší graficky zaznamenanou českou výpověď jiný příklad (odkud přesně a ze kdy, už nevím), a sice *Kantor Vítus je zkurvysyn*. Jak ale patrně uznáte, propoziční obsah tohoto staročeského skvostu do značné míry brání jeho masovějšímu rozšíření a oficiální celonárodní adoraci.

Napadlo vás někdy, proč je vlastně v současné češtině lokál jako jediný z pádů vždy předložkový? Jak tuhle záhadu vysvětlit?

Kdybych tak byl dával v hodinách historické mluvnice češtiny pozor... Já bloud! Tyhle diachronní záležitosti mě ale, přiznám se, jako studenta příliš nezajímaly. Pokládal jsem je za nudné, nezáživné, ano, i za zbytečné – a to dokonce do té míry, že jsem vážně uvažoval o změně oboru: hodlal jsem tenkrát zběhnout z bohemistiky a k francouzštině si vzít místo češtiny arabštinu. Leč, nakonec se tak nestalo.

Teď, na stará kolena, vše kajícně napravuju – ve zmíněné kauze s pomocí kolegyně Heleny Chýlové, kteroužto se zde pokusím neuměle a ve zkrácené verzi parafrázovat. Lokál byl původně v indoevropských jazycích často bezpředložkový (viz i dnešní latinu), v indoevropském prajazyce se patrně dativ s lokálem formálně shodoval, ostatně tak je tomu u českých substantiv v zásadě doposud (dativ posléze začal nabývat významu spíše akčního – *někomu něco dávat*, kdežto lokál statického – *vyjadřování polohy, pozice někde*). A právě kvůli zřetelnějšímu odlišení obou pádů se s lokálem začaly v průběhu staletí užívat předložky: tento stav se postupně stabilizoval v pračeštině a má své hmatatelné důsledky dodnes.